

Starokršćanska lampica iz Zagreba

BRANKA VIKIĆ-BELANČIĆ

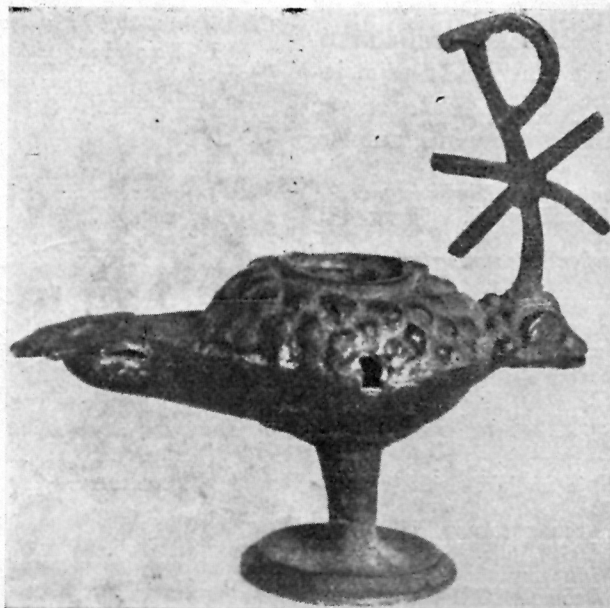
U novije je vrijeme Arheološki muzej u Zagrebu dobio putem poklona jednu lijepu starokršćansku zoomorfnu lampicu nađenu u Zagrebu u proljeće 1947. Lampica je otkrivena prilikom vrtnih radova na Mirogojskoj cesti br. 12. u dubini od pola metra. Iako je ovaj nalaz samo slučajan, ipak ga je vrijedno objaviti, jer je jedan od najinteresantnijih s područja Zagreba iz kasnoantiknog vremena.

Lampica stoji na vitkoj visokoj nožici s okruglim plošnim i profiliranim podnožjem (sl. 1.). Nožica se neznatno zadebljava od baze prema vrhu, a jednim je lovorastim proširenjem spojena uz tijelo lampice. Tijelo je zoomorfno, ali posve stilizirano. Po obliku je ovalno i bikonveksno. S jedne strane prelazi u malu, šiljatu glavu janjeta, a s druge u širi nos (nosac), koji se završava u obliku sedmokrake zvijezde. Glava janjeta ima oblik istostraničnog trokuta, kome vrh leži u visini tjemena, a šiljata usta s jednostavnim horizontalnim zarezom čine jedan njegov kut. Oko u obliku ispupčene točkice vidljivo je samo sa jedne strane. Dva plastična roščića idu od čela prema zatiljku i svijaju se nad ušima. Gornja površina tijela i glavice pokrivena je stiliziranim runom, dok su donji dijelovi tijela, nosa i glave glatki. Runo je izve-

deno pomoću malih, plastičnih trokuta i trapeza u tri reda. U sredini tijela nalazi se oveći otvor za stavljanje ulja, a oko njega je plastični prsten promjera 2 mm. Nešto manji okrugli otvor izdubljen je u sredini zvijezde za fitilj. Na glavi janjeta nalazi se oveći Kristov monogram, kome je glavna os izvijena prema unutra. Lampica je rađena tehnikom lijevanja. Nožica i monogram napravljeni su posebno i kasnije su pripojeni lampici. Samo runo nije moglo biti izvedeno prilikom lijevanja, jer je nutarnja stijenka lampice posve glatka, što se može vidjeti kroz otvor u sredini i kroz oštećena mjesta. Također nije rađeno tehnikom iskucavanja (*Treibarbeit*). Čini se, da je proces slijedio ovako: lampica je prvo lijevana u dva kalupa (nazire se horizontalni spojni šav); zatim je majstor, na gornjem ispupčenom dijelu odljeva, dok se bronca nije potpuno okladila i stvrdnula, urezivao brazde jednim instrumentom poput oštrog klina i tako izveo geometrijski plastični ukras. Najzad je dodao posebno lijevanu nožicu i monogram. Lampica je prevučena tamnozelenom patinom. Na tijelu se vide manja oštećenja, a prilikom čišćenja pokazalo se, da je divlja patina na dva mjesta progrizla stijenku lampice. Materijal je bronca.

Mjere: cijela vis. lampice 0,094 m; vis monograma 0,046 m; vis. nožice 0,027 m; duljina lampice 0,095 m; promjer baze 0,035 m.

Sl. 1-3 — Lampica u obliku janjeta sa Kristovim monogramom (lijevo — u poluprofilu; desno — gledana odozgo.)

U rimsko je carsko doba proizvodnja lampica dostigla najveći procvat. Pojavom kršćanstva majstori su lončari dobili bogat izvor novih motiva i simbola, ali u pogledu same izradbe lampice starokršćanske epohe daleko zaostaju. Jedino u tehnici bronce susrećemo dobro obrađene primjerke, iako su ih u tom razdoblju općenito manje proizvodili. Ovakav osebujan i lijep primjerak je ova lampica iz Zagreba.

Starokršćanska lampica iz Zagreba ubraja se u tip stajaćih lampica. Njena visoka i vitka nožica predstavlja dosta rijedak slučaj, jer većina brončanih lampica ima bilo kompaktniju nožicu, bilo nisku cilindričnu bazu.¹ Na jednom kandelabru iz Pompeja nalaze se dvije lampice, koje imaju posve slične visoke nožice, samo su im baze nešto šire.² Ovalni oblik tijela karakterističan je za starokršćansku razvojnu fazu, dok ispupčeni diskus s ovećim otvorom za ulje, te istaknut nos vežu lampicu za helenističke uzore.³ Koliko se može vidjeti po malim oštećenjima otvora za ulje, lampica je vjerojatno bila zatvarana poklopcem. Ovaj je poklopac mogao biti posve samostalan, jer se ne vide tragovi rupica, kvačica ili šarnira.

Samu je lampicu majstor koncipirao u liku janjeta. Međutim, njegova stilizacija ide tako daleko, da se jedva prepoznaje izvorni lik. Kao što je oblik starokršćanske lampice ovisan o antiknim uzorima, tako i većina starokršćanskih simbola ima svoj korijen u poganskoj mitologiji. Janje u svom prvotnom kršćanskom značenju zamjenjuje lik Krista — dobrog pastira, a ovaj je motiv posuđen s helenističkog umjetničkog tla.⁴ Kasnije ono dobiva novu simboliku.⁵ Njegov se lik često susreće u starijoj kršćanskoj umjetnosti, bilo na slikarijama, djelima plastike ili primijenjene umjetnosti. I na lampicama se nalazi već od ranog carstva.⁶ Međutim, zoomorfne lampice,

koje prikazuju janje ili ovna, dosta su rijetke. Poznate su dvije, što ih je publicirao Reinach.⁷ Prvu je također objavio M. de Lasterie i datirao u V. stoljeće⁸ (sl. 4.). Životinja je prikazana više naturalistički s dobro modeliranom glavom, nogama i papcima. Runo je izvedeno u gustim kovrčama. Na prsima janjeta nalazi se križ, a isto tako na glavi. Na ovom potonjem stoji golubica, simbol sv. Duha. Martigny smatra da sam oblik lampice aludira na ono mjesto iz Apokalipse, gdje je rečeno, da janje drži mjesto sunca i mjeseca.⁹ Druga je lampica iz Louvra, vrlo je slična prvoj, ali je slabije rađena. Janjeće je runo tek naglašeno (sl. 5.).

Ako usporedimo lampicu iz Zagreba s navedenim lampicama, na prvi se pogled vidi velika razlika. Kako je rečeno, majstor je našu lampicu do krajnje mjere stilizirao, tako da se tek po glavici janjeta može odrediti životinja, koju je želio prikazati. U tretiranju janječeg runa također je provedena dosljedna stilizacija, te nas opet glava janjeta upućuje, da u ovom plastičnom ali strogo geometrijskom ornamentu prepoznamo runo. Sličnu obradu runa, samo u drugom materijalu, nalazimo na sarkofagu iz St. Constanze, sada u vatikanskom muzeju, u kojem je prema tradiciji tijelo Konstantine, kćerke Konstantina Velikog (pol. IV. stoljeća)¹⁰ Na dva sarkofaga

⁷ S. Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*. II, 1897, str. 753, sl. 4, 5.

⁸ *Monuments des antiquaires de France*, tab. XII., str. 5.

⁹ M. L'abbé Martigny, *Dictionnaire des antiquités Chrétiennes*. 1877, s. v. str. 28.

¹⁰ L. Brehier, *Les sculptures et les arts mineurs Byzantins*. 1936, tab. III., sl. 2.

¹ Vidi S. Loeschke, *Lampen aus Vindonissa*. 1919, tab. XXI., sl. 10, 53. — Au. Mau, *Pompeji*. 1900, str. 432, sl. 231 (o).

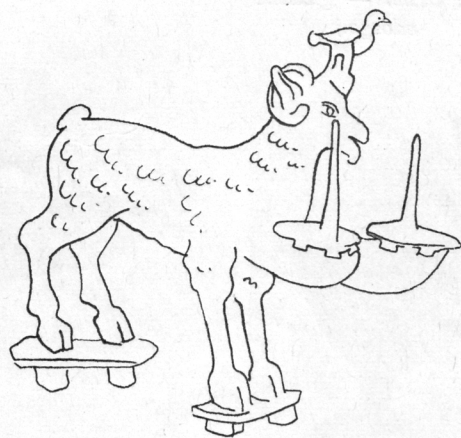
² H. Blümner, *Die Römischen Privataltertümer*. 1911, str. 142, sl. 40.

³ Usporediti s helenističkim lampicama iz British Museuma. H. B. Walters, *Catalogue of lamps in the British Museum*. 1914, sl. 3. — zatim s carskim lampicama helenističkog tipa iz Vindonisse. — Loeschke, n. dj., str. 337, sl. 20/1, 9.

⁴ Aleksandrijska umjetnost dala je kao novu temu idilu pastirskog života. O. Wulff, *Die Altchristliche Kunst*. I, 1914, str. 8.

⁵ Ovaj daljnji razvoj vezan je uz jake utjecaje Sirije u IV. st. Wulff, n. dj., str. 11.

⁶ Neke lampice iz vremena ranog carstva iz British Museuma. Walters, n. dj., sl. 267, 661. — Lampica iz Nina. J. Bersa, *Le lucerne fittili romane di Nona*. *Bulletino di archeologia e storia Dalmata*. XXIX, 1906, tab. IV., sl. 8.

Sl. 4 — Zoomorfna lampica

Iz Louvre-a

iz Ravene¹¹ vidimo također srodnost u tretiranju runa. U berlinskom (*Kaiser-Friedrich*) muzeju nalazi se jedan brončani uteg u obliku ovna, koji potječe iz Trapezunta, a kod koga je runo stilizirano i na sličan način izrađeno. Autor misli, da je ovaj uteg možda izašao iz neke bizantske radionice.¹²

Nos lampice u obliku sedmokrake zvijezde pokazuje, da je kršćanska simbolika i ovdje dosljedno provedena. Zvijezde, prateći lik Krista ili neki njegov simbol, označuju prema Buonarroti¹³ vječnu i božansku moć. Stoga ih ima na mnogim ranokršćanskim spomenicima, lampicama i novcima.

Kristov monogram na glavi janjeta spada među najomiljelije starokršćanske simbole. Prije Konstantina bio je ovaj znak poznat kao kratica za neka imena (*compendium scripturae*),¹⁴ dok ga kršćani na prijelazu u III. stoljeće nisu uzeli kao simbol Krista. Konstantin je potom taj u potaji vjerojatno uobičajeni znak preuzeo i stavio na svoj labar,¹⁵ tako da se monogram s labara smatra najčišćim oblikom Kristova monograma.

¹¹ Sarkofag Valentiana III. Wulff, n. dj., str. 181, sl. 179. — sarkofag, koji prikazuje Krista (janje) s Petrom i Pavlom nad rajskim izvorima, iz V. stoljeća. H. E. Soden, *Die Entstehung des Christentums*, 1931, *Propyläen Weltgeschichte* II, str. 475.

¹² W. F. Volbach, *Das Christliche Kunstgewerbe*. 1932., Bossert: *Geschichte des Kunstgewerbes* V, str. 77, sl. 1.

¹³ Buonarroti, *Osservazioni sopra alcuni frammenti di vasi antichi di vetro trovato ne cimeteri di Roma*, 1776.

¹⁴ Javlja se na nekim grčkim i skitskim novcima.

¹⁵ Eusebije, kad opisuje labar veli: »*Lettera Pin in medio sui decussata*«. Vita Const., I. c 31.

Sl. 5 — Zoomorfna lampica

Iz Louvrea

Brončane starokršćanske lampice poput ostalih antiknih lampica od bronce ne mogu se uklopiti u neki kronološki sistem prema obliku, kao što je slučaj s glinenima. Stoga ih određujemo po motivima i simbolima, koje prikazuju, a među njima su odlučujući faktori monogram i križ. Kristov monogram na zagrebačkoj lampici predstavlja tip konstantinovskog monograma. Prema natpisima iz Italije i Galije ovaj se monogram javlja najranije posljednjih godina III. stoljeća pretežno u IV. stoljeću, a s malim izmjenama traje do u V. st.¹⁶ Iste nam podatke pružaju starokršćanski i bizantinski novci.¹⁷

Na području Panonije ovaj se tip Kristova monograma češće susreće na starokršćanskim spomenicima, koji prema karakteru pisma pripadaju IV. stoljeću.¹⁸ Stoga možemo lampicu datirati u IV. stoljeće.¹⁹

Vremenski ona spada u ono značajno razdoblje, kada se javlja prekretnica dvaju umjetničkih shvaćanja — prijelaz od klasičnih plastičnih formi u stilizirane, plošne, nerealistične oblike. Na samoj je lampici ovaj prijelaz jasno uočljiv. Njen oblik, ispupčeni diskus i vitka nožica vežu je uz antikne tradicije, dok krajnja stiliziranost životinje i geometrizacija runa odaju posve nov stil. Kod obrade runa majstor je uspio postići efekt svijetla i sjene zahvaljujući posebnoj tehnici, koja podsjeća na onu novu t. zv. tehniku »na rovaš« (*Keilschnitt*), koja se javlja na izmaku antike.

Iz kakve je radionice mogla poteći ova lampica?

Poznata je činjenica, da su lampice bile omiljena izvozna roba,²⁰ te se s toga mjesto nalaza ne

¹⁶ C. M. Kaufmann, *Handbuch der christlichen Archäologie*. 1913, str. 274.

¹⁷ J. Sabatier, *Description générale de Monnaies Byzantines*. I, 1862, tab. IV., sl. 25, 26, 27; tab. V., sl. 27; tab. VIII., sl. 28 i t. d.

¹⁸ Starokršćanski sarkofag iz Siska, ulomak starokršćanske nadgrobne ploče iz Osijeka, dvije starokršćanske nadgrobne ploče iz Mitrovice i t. d. J. Brunšmid, *Kameni spomenici u hrv. nar. muzeju u Zagrebu*, 1904—1911, str. 232, 237, sl. 376, 385.

¹⁹ U Ptuju su nađena dva kandelabra (sada u bečkom muzeju) u obliku velikog Kristova monograma konstantinovskog tipa. Prema votivnom napisu datiraju se pod kraj IV. stoljeća M. Abamić, *Führer durch Poetovio*, 1925, str. 36, 37, sl. 7, 8.

Jedna lijepa lampica iz Selinuta ima držak u obliku velike rozete, u kojoj se nalazi Kristov monogram konstantinovskog tipa. Datira se u početak IV. stoljeća. J. Führer-V. Schulze, *Die altchristlichen Grabstätten Siciliens*. 1917, str. 279, sl. 107.

²⁰ Važnu su ulogu kod izvoza starokršćanskih lampica imale među ostalim sjeverna Afrika i Italija. Sjeverna je Afrika mnogo utjecala na daljnji razvoj lampica. — Volbach, n. dj., str. 79.

može uvijek smatrati i mjestom izradbe same lampice.

Na našoj se lampici vidi izrazita tendencija k stilizaciji, a da se ipak klasični smisao za plastičnost i sklad nije posve izgubio (oblik, runo). U vezi s tim je i njena datacija relativno rana. Ova nas činjenica upućuje, da tražimo podrijetlo lampice tamo, gdje je novi stil ranije i brže prodirao, negdje na istočnom dijelu Sredozemlja.²¹ Kao posrednici su u ovom procesu važnu ulogu imali Egipat, Sjeverna Afrika, Sirija i Carigrad. Potonji postaje politički centar carstva, a od IV. stoljeća dalje, pod utjecajem Istoka, izgrađuje nov stil. Međutim, pored djela, u kojima posve živi novi duh, susreću se u Bizantu tokom IV. stoljeća, a i kasnije radovi, koji su još vezani uz klasicistički stil antike.²² Ako uzmemo u obzir, da se na našoj lampici, datiranoj u IV. stoljeće, ova posve nova umjetnička koncepcija i antikna baština sažimaju, možda bismo je mogli pripisati bizantinskom umjetničkom krugu, na što nas upućuju i neke analogije. Ovo je samo pretpostavka, jer je komparativni materijal i odviše oskudan, a da bi se mogao dati neki definitivni sud.

U koju je svrhu lampica služila, teško je zasad pouzdano reći, jer se nije našao nikakav popratni materijal. Zna se, da su kršćani upotrebljavali lampice u velikom broju u katakombama, kod javnih crkvenih obreda, a podržavali su ih i u grobovima, iako mnogo manje nego su to običavali ostali, jer su imali posve drugu koncepciju o životu poslije smrti. Na našoj se lampici ne vidi nikakav trag gorenja ili čađe. Neki autori smatraju, da grobne lampice većinom nisu gorjele, nego, da su bile samo grobni prilog pokojniku.²³ Možda bi za ovu pretpostavku govorila i činjenica, da su prije 100 godina, prema navodu vlasnika vrta, na istom terenu, kod gradnje stare kuće, naišli na zapušteno groblje, a da se nedaleko prostire današnje groblje Mirogoj. Ostaje

²¹ Na zapadnom dijelu Mediterana, gdje su klasični utjecaji bili puno jači, novi stil prodire sporije. U Rimu na primjer, odišu djela iz tog razdoblja čistim klasičnim duhom. Nešto brži obrat novom stilu susrećemo na spomenicima Ravene, ali ona stoji pod jakim utjecajem Istoka.

²² Volbach, n. dj., str. 59.

²³ Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, s. v. lucerna, str. 1338.

još uvijek pitanje, da li je lampica bila *in situ*, ili je kasnije slučajno došla u zemlju.

Tragova kasnoantikne kulture, a ponajčešće novaca,²⁴ našlo se na tlu Zagreba na više mjesta. Pretežu novci IV. stoljeća, pa je tako u blizini terena, gdje je lampica nađena, iskopan u jednom vrtu novac iz tog vremena.²⁵ Međutim, sve su to samo pojedinačni i slučajni nalazi, tako da nemamo jasnu sliku o položaju i značaju Zagreba u ranokršćanskoj epohi.

Drugi lokaliteti pružaju nam više podataka o prodiranju i razvoju kršćanstva u Panoniji.²⁶ Osobito je veliki broj starokršćanskih spomenika dala Srijemska Mitrovica, a izgleda, da se preko anticknog Sirmija širila nova vjera.²⁷ U gornjoj Panoniji Siscia postaje sjedište biskupije, a ona je dala i slavnog mučenika sv. Kvirina, čije je tijelo kasnije preneseno u Rim.²⁸ Početkom IV. stoljeća kršćanstvo je u Sisku zahvatilo jači korijen i širilo se vjerojatno po cijeloj gornjoj Panoniji.²⁹

Možda je i starokršćanska lampica iz Zagreba potjecala iz ranokršćanske Siscije,³⁰ pa je kasnije nekom nepoznatom okolnošću stigla na područje grada.

Ovo je samo pretpostavka, a pravi ćemo uvid u to pitanje dobiti tek onda, kad se bude pristupilo sistematskom arheološkom istraživanju kako terena, na kome je lampica nađena, tako i cjelokupnog područja grada Zagreba.

²⁴ J. Klemenc, *Blatt Zagreb*, 1938, str. 101, 102, 103. — J. Brunšmid, *Bilješke iz Panonije i Dalmacije. Ujedinik hrv. arh. društva*, n. s. III, 1898, str. 200.

²⁵ Klemenc, n. dj. str. 103 (E6).

²⁶ Mitrovica, Vinkovci, Osijek, Sisak. Obradivani su Mitrovica, Vinkovci i Sisak u literaturi: S. Rittig, *Martyrologij srijemske panonske metropolije. Bogoslovska smotra* III, 1912. — W. Kubitschek, *Zur Frage der Ausbreitung des Christentums in Pannonien*, 1897.

²⁷ Na sjeverozapadnom dijelu starog Sirmija nalazilo se starokršćansko groblje. Našlo se kod iskapanja (vodio A. Hitrek 1882—83.) oko 50 grobova. Nekoliko nadgrobničkih ploča spominje mučenika blaženog Synerota, koji je mučen za vrijeme cara Dioklecijana u Sirmiju. J. Brunšmid, *Kameni spomenici u hrv. nar. muzeju u Zagrebu*, 1904—11, str. 241, sl. 393; str. 243, sl. 394 i t. d.

²⁸ Mučen za vrijeme cara Dioklecijana. O datumu smrti razna mišljenja. Rittig drži, da je mučen god. 303. Da li je sv. Kvirin bio prvi biskup Siska ili je već prije njega osnovana biskupska stolica, nije dosad utvrđeno. Rittig, n. dj., str. 264, 265.

²⁹ Starokršćanski nalazi iz Siska nisu obilati, ali se među njima ističe lijep sarkofag kršćanske Severille. — Brunšmid, n. dj., str. 213, sl. 351.

³⁰ Sisak je dao bogat i lijep materijal od bronce, a među ostalim i veći broj lampica.